

Att poetisera – att teoretisera

Abstract

Richard Swedberg has put the theme of “theorizing” on the international sociological agenda. The article begins by exploring the surprising parallels that can be found between Swedberg’s *The Art of Social Theory* and the work of the Romantic writer Friedrich von Hardenberg. The thesis is that the latter’s ideas about poeticization, the Romantic operation, the art of invention, experimentation, and the use of analogy can help to cast light on the process that Swedberg calls theorizing. In a second step, these arguments are further developed with the help of the German sociologist Gerhard Schulze’s reflections on the sociological craft, particularly his thoughts on the sociological gaze and the sociological-operational intelligence. The aim is to make a contribution to the following questions: What are we doing when we theorize in sociology? How can we learn to become better at theorizing? The overall aim of the article is primarily explorative.

Keywords: theorizing, poeticizing, the romantic operation, the sociological gaze, sociological-operational intelligence.

TILL PENSIONÄRSLIVETS FÖRDELAR hör att man inte längre behöver vara så målmedveten. Det innebär bland annat att man kan kosta på sig att läsa lite huller om buller. Sålunda slumpade det sig att jag ungefär samtidigt läste Richard Swedbergs *The Art of Social Theory* (2014a) och Johan Redins *Ars inventrix. En studie av Friedrich von Hardenbergs (Novalis’) paraestetiska projekt* (2003), den senare en doktorsavhandling i estetik från Uppsala. Swedbergs bok kretsar kring hur man teoretiserar, utvecklar ny teori, inom området samhällsvetenskap. Centrala teman är därvidlag: observation, namngivning, begreppsbildning, typologier, analogier, metaforer, mönster och, som kronan på verket, förslag på förklaringar. Hardenbergs projekt handlar i Redins läsning om uppfinnandets konst, om att experimentera, om att upptäcka nya variationer och kombinationer av ting, idéer och begrepp inom ramarna för något som kallas den romantiska operationen.

Till min förvåning började de båda texterna efter ett tag att kommunicera med varandra. Jag försökte lägga örat nära intill för att om möjligt höra vad som sades, och fick även så småningom lust att själv delta i samtalet. Det följande är ett försök att fånga upp något av vad som då sades mellan oss (två texter och undertecknad). Möjligen är detta ett intressant exempel på så kallad serendipitet. Jag mer eller mindre snubblade över och fann något som jag från början inte alls sökte efter eller förväntade mig skulle finnas där.

Richard Swedberg behöver naturligtvis ingen presentation i ett sociologiskt sam-

manhang. Det behöver däremot Friedrich von Hardenberg. Jag börjar därför med en kort sådan. Därefter säger jag något, också förhållandevis kort, om argumentationsgången i Swedbergs bok, med fokus på vad han kallar förstudiefasen. Sedan tar jag upp en del tankar och idéer hos Hardenberg så som de framställs och anförts i Redins bok. Efter ett preliminärt bokslut styr jag åter in på lite mer ordnade sociologiska banor i form av den tyske sociologen Gerhard Schulzes bok *Soziologie als Handwerk* (2019), som bland annat behandlar ett par teman som tillför en del nya komponenter och vidareför resonemang i anslutning till Hardenberg och Swedberg.

Syftet med artikeln är att i slutändan bidra med något till den på många sätt gåtfulla frågan: Vad är det egentligen vi gör när vi teoretiserar inom sociologin (och även i andra sammanhang)? Och i förlängningen: Hur kan vi lära oss själva och andra att bli bättre på att teoretisera? Målsättningen är att med hjälp av Hardenberg, Swedberg och Schulze utveckla ett intresseväckande och fruktbart perspektiv på teoretiserande inom sociologin, ett perspektiv som kan stimulera till vidare eftertanke på området och möjligen även på sikt påverka hur sociologi bedrivs och lärs ut. De tre nämnda kompletterar varandra på så sätt att de tillsammans bidrar till att ge en fylligare bild av vad teoriarbete inom sociologin innebär. Forskningsområdet i fråga befinner sig i mångt och mycket ännu i en explorativ fas, då det inte minst gäller att inventera vad som finns att tillgå i form av uppslag, teman och begrepp som kan visa sig vara både fruktbara och användbara. Detta ställer krav på kreativitet, flexibilitet och öppenhet inför det oväntade; det handlar i detta sammanhang om att se och utforska nya möjligheter snarare än att tillhandahålla definitiva resultat.

En romantiker

Friedrich von Hardenberg levde under åren 1772–1801. Han kom från en adlig familj i tyska Thüringen. Efter studier vid universiteten i Jena, Leipzig och Wittenberg avlade han en juristexamen i juni 1794. Men det som framför allt fängade hans intresse var den samtida filosofin och litteraturen. Hardenberg kom att tillhöra den tidiga tyska romantiken, den så kallade Jena-romantiken, med bröderna Friedrich och August Wilhelm Schlegel, Ludwig Tieck och i viss mån även Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. I samband med en publikation från 1798 valde Hardenberg att publicera sig under pseudonymen Novalis. Ungefär vid denna tidpunkt påbörjade han en andra yrkesutbildning, närmare bestämt vid bergsakademin i Freiberg i Sachsen, en av den tidens främsta tekniska läroanstalter. Han avled på grund av sjukdom redan i mars 1801. Till Hardenbergs publikationer, varav en del publicerades först efter hans död, hör aforismsamlingen *Blütenstaub*, diktcykeln *Hymnen an die Nacht*, essän *Die Christenheit oder Europa* och romanen *Heinrich von Ofterdingen*. Därtill efterlämnade han en stor mängd mer eller mindre ofärdiga anteckningar.

Teoretiseringsprocessen

Richard Swedberg har fört upp det tidigare i hög grad negligerade eller styvmoderligt behandlade temat ”att teoretisera, teoriarbete” (*theorizing, theory work*) på den internationella sociologiska dagordningen. Förutom redan nämnda bok kan nämnas den av honom redigerade samlingsvolymen *Theorizing in Social Science: The Context of Discovery* (2014b). I det följande skall jag redogöra för några av grundtankarna i *The Art of Social Theory* så som jag uppfattar dem (alla sidhänvisningar i detta avsnitt är till denna bok).¹

Den mer eller mindre färdiga teorin, såvida man inte övertar en redan färdig sådan, föregås av en teoretiseringsprocess inom ramarna för vad Swedberg kallar en förstudie. Denna process sträcker sig från det att man gör de allra första observationerna fram till det att man presenterar ett försök till en förklaring av något som fångat ens uppmärksamhet och intresse. Vad är det som sker under processens gång?

Det hela tar alltså sin början med observationer.² Det handlar om att skaffa sig kännedom, så rik som möjligt, om någon företeelse. För observationsprocessen presenteras ett par tumregler. Den första utsäger: saker och ting är inte vad de tycks vara. Man skall inte förbli vid det första ögonkastet och intrycket utan söka sig vidare. I detta ryms en invit att röra sig bort från det kända och förtrogna, däribland de egna förutfattade meningarna, mot det okända och främmande. Den andra tumregeln utsäger: allt slags information som vi inhämtar via observation kan vara till hjälp. Här gäller att allt är tillåtet. Även introspektion eller självakttagelse är en möjlig informationskälla. Syftet med observationsprocessen är att generera uppslag och idéer kring något som vi vill veta mer om, något som i slutändan tarvar en förklaring.

Observationsfasen följs av faser som inbegriper att till att börja med namnge det eller de fenomen som man stött på och vill veta mer om, sedan att konstruera begrepp för dem och vidare att eventuellt utveckla typologier eller klassifikationer med vilkas hjälp man sorterar sitt material. Särskilt utförlig och mångfasetterad är Swedbergs framställning av begreppsbildningsprocessen. De nämnda stegen bidrar alla till den begynnande teoriutvecklingen, varvid gäller att ”before the results have been reached, speculation should be the rule” (79). Den som spekulerar lämnar det välbekanta bakom sig och rör sig in i en (ännu så länge) mer eller mindre okänd terräng.

1 I en något senare artikel talar Swedberg försiktigt om ”an emerging movement, in the sense of scholars with a common intellectual project” (Swedberg 2017:190). En nyare samlingsvolym på området är *Die Praxis soziologischer Theoriebildung* (2024) med bidrag på tyska – dock med två undantag: Mikael Carleheden, ”Unchain the Beast! Pluralizing the Method of Theorizing”, och Richard Swedberg, ”Teaching Theorizing: A Personal Memoir”. Efter att denna text antagits för publikation har utkommit *Teoretiskt hantverk. Om teoretiserandet i samhällsvetenskaplig forskning* (2025).

2 Swedberg understryker dock vikten av att komma väl förberedd: en tränad blick för det sociala, förtrogenhet med sociologiska begrepp, mekanismer och teorier, tumregler för hur man kommer vidare och mer därtill (se ”Part 2: Preparing for Theorizing”).

Teoretiseringsprocessen inbegriper även att göra bruk av analogier och metaforer samt att utläsa mönster i det material som man arbetar med. Om dessa tillvägagångssätt heter det: "One of their strenghts is precisely that they are able to proceed in ways that formal logic cannot. Another is that they are helpful in coming up with new approaches to things" (81). Med hjälp av analogier och metaforer genomför vi förflyttningar. En analogi överflyttar något på något annat ("hjärnan fungerar som en dator"), en metafor liknar något vid något annat ("storstaden är ett socialt laboratorium"). Det som inte alls liknar något vi tidigare stött på är svårt att få fatt i; tanken får så att säga inget fäste. Med hjälp av analogier och metaforer får vi ett första fäste som gör det möjligt för oss att gå vidare, att ta nästa steg.³ Det behöver knappast påpekas att analogier och metaforer även kan leda vilse, men under upptäcktsfasen behöver man inte rädas dem. Att finna ett mönster innebär i sin tur att företa någon form av syntes, att bli varse företeelser som förhåller sig till varandra på så sätt att de bildar ett mönster. Analogier, metaforer och mönster gör vårt tänkande mer dynamiskt och innovativt, hjälper oss att få fatt på det nya och får oss att se något förtroget på ett nytt sätt.

Vad som kröner teoretiseringsprocessen under förstudiefasen är förslaget till en förklaring av det fenomen som väckt vårt intresse och som vi valt att studera. Swedberg är tydlig med att detta är det yttersta syftet med empiriskt förankrad forskning inom samhällsvetenskaperna. Att lansera en förklaring innebär att presentera en gissning om vad som är förklaringen till något, i bästa fall en korrekt gissning. Charles S. Peirce kallade detta för "abduktion". Av central betydelse i detta sammanhang är experimentet, inklusive tankeexperimentet. Man varierar förutsättningarna – ibland under kontrollerade former, ibland under friare former – för att se om utfallen skiljer sig åt. Om så är fallet är man något på spåren.

Swedberg lyfter likaså fram föreställningsförmågan eller den skapande fantasin (*imagination*) som betydelsefull. Denna förmåga inbegriper flera saker: att syntetisera en mångfald, att se nya möjligheter, att föreställa sig vad som *inte* är fallet (till exempel platser som inte finns), att göra oväntade och lekfulla kombinationer, att associera fritt, att drömma sig bort etc. Att kunna göra alla dessa saker bidrar till ett framgångsrikt teoretiserande (även om det ofta är svårt att säga exakt hur). Vidare framhåller Swedberg vikten av att man får tillgång till sitt förmedvetna, omedvetna, undermedvetna eller hur man nu vill benämna det ("what is deep down"). Detta är ett område som dagens kognitionsvetenskap är i färd med att utforska. Hur använder sig människor, medvetet eller omedvetet, till exempel av analogier, metaforer och mönster när de tänker och resonerar?

Att teoretisera inbegriper ett kunnande eller en skicklighet som kan läras ut och som därmed också är utvecklingsbar. Vi kan lära oss att observera bättre, att bli bättre

3 "Vi behöver nya metaforer för att kunna beskriva livets processer", skriver filosofen Fredrik Svenaeus i en recensionsessä om den så kallade nya biologin. På väg ut är "maskin- och informationsmetaforer" till förmån för sådana som hämtas från den "dynamiska systemteorin", som till exempel "kanalisering" (se Svenaeus 2025).

på begreppsbildning, bättre på att använda oss av analogier på ett fruktbart sätt och bättre på att komma fram med förklaringar, det vill säga bättre på att gissa.⁴

Den romantiska operationen

Friedrich von Hardenberg levde och verkade ett bra tag före det att sociologin fick sitt namn och långt innan den etablerade sig som en universitetsdisciplin. Det framstår därför som högst överraskande att Hardenberg skulle kunna kasta något som helst ljus över temat teoretiserande inom sociologin och besläktade ämnesområden. Att så dock är fallet hoppas jag att åtminstone antydningssvis kunna visa i det följande. För att undvika onödiga komplikationer går jag inte direkt till Hardenbergs texter utan håller mig till hur de presenteras, diskuteras och ymnigt citeras i Johan Redins avhandling. Den sistnämnde är dock på intet vis ansvarig för de läsningar och användningar av hans text som jag gör. Jag citerar i det följande både från Redin (R) och via honom från Hardenberg (H).⁵

Den tankevärld som i hög grad var bestämmande för Hardenbergs reflektioner och skrivelser var den tyska filosofin efter Kant. Under 1790-talet utgjorde den lilla universitetsstaden Jena en brännpunkt för den allra senaste utvecklingen inom den tyskspråkiga filosofin. I diskussionerna som försiggick där utkristalliserade sig två olika förslag på hur filosofin skulle kunna föras vidare efter Kant. En gruppering menade att utgångspunkten måste vara en självvident grundsats, en första obetingad sådan som så att säga är sin egen grund, och att filosofin måste sikta mot att framlägga ett avslutat system. En annan gruppering menade att en sådan filosofi inte låter sig genomföras och att sökandet efter en första grundsats, något absolut som det kom att heta, var en felaktig väg att gå. I stället betonade man filosofins provisoriska och oavslutade karaktär; den var snarast att se som en aldrig avslutad, till sin natur oändlig uppgift. Hardenberg anslöt sig till den senare tankeriktningen. ”Genom det frivilliga försakandet av det absoluta framträder den oändligt fria aktiviteten hos oss” (H:67–68), heter det hos honom. Det absoluta kan bara vara en riktpunkt som vi på sin höjd kan sträva mot och närma oss. Och någon obetingad första grundsats föreligger inte. Så mycket för att kontextualisera Hardenberg i den tidens filosofiska landskap.

Hardenberg lovprisade den hemlighetsfulla vägen som leder inåt. Ge akt på dig

4 I en nyare artikel resonerar Swedberg kring egna erfarenheter från att lära ut konsten att teoretisera inom ramarna för en doktorandkurs i sociologi som han genomfört upprepade gånger vid universitet i flera länder. Fokus ligger på praktiska övningar snarare än läsning; ”you cannot learn to theorize just by reading” (Swedberg 2024:420). Det gäller även att befria sig från den seglivade föreställningen att man först läser in sig på teori och sedan tillämpar denna i sin forskning.

5 För mina syften är frågan om huruvida Redin tolkar Hardenberg rätt av mindre betydelse. Min utgångspunkt är Hardenberg presenterad och tolkad av Redin. Kanske kan jag dock nämna att jag själv tidigare har sysslat med Hardenberg och att Redins avhandling enligt mitt förmenande utgör en mycket gedigen och tankeväckande läsning av denne. Valen av citat är naturligtvis styrda av mitt kunskapsintresse: Vad kan man finna hos Hardenberg som på ett eller annat sätt belyser teoretiseringsprocessen?

själ! Vänd din blick inåt! I den samtida tyska filosofin var själviakttagelsen anbefalld. Det gällde att spåra upp de förmedvetna eller omedvetna processer som försiggår inom oss när vi tänker och vill något, om att få tillgång till, med Swedbergs uttryck, "what is deep down". Men Hardenberg var ingalunda verklighetsfrånvärd. Så här heter det om observationen med våra sinnen: "I en riktig iakttagelse ligger också redan förklaringen" (H:149). Fröet till en intelligent gissning om hur något ligger till eller hänger ihop finns redan i den noggranna iakttagelsen. Den som har sett riktigt, hört riktigt etc. har också redan förstått eller är åtminstone en förklaring på spåren. Den som förstår sig på att iakttä är också den som oftast gissar rätt – åtminstone betydligt oftare än den dålige iakttagaren. "Den sanne observatören är en konstnär – han anar det betydelsefulla och vet hur man uppfångar det viktiga ur den sällsamma, förbistrykande blandningen av företeelser" (H:ibid.). Sakerligen kan talangen på detta område variera, men det är också en förmåga som rimligen kan övas upp. "Genom att experimentera lär vi oss att observera" (H:ibid.), heter det i ett annat sammanhang. Att experimentera är att iscensätta en erfarenhet, vi förändrar betingelserna för något *för att* observera vad som då händer. En hypotes är i sin tur, som det heter med en metafor, ett "nät" (H:155) som vi kastar över verkligheten för att fånga in och komma underfund med den.⁶

När Hardenberg talar om poesi så tänker han i termer av *poiesis*: "förmågan att frambringa, skapa, producera" (R:137). Poesin är framtidsorienterad och uppvisar en släktskap med "det profetiska sinnet och den religiösa siarförmågan" (H:25), den rör sig från det kända mot det okända, från det som är till det som möjligen är. "Att 'poetisera' är att utforska någontings möjligheter" (R:138). Analogt skulle man kunna säga: att teoretisera är att genomströva möjligheternas fält på jakt efter den rätta förklaringen. Poesi står som ett "samlingsbegrepp för en uppsättning kreativa egenskaper" (R:135). Skaparförmågan är intimt förknippad med vad Hardenberg med flera vid denna tid kallar för den *produktiva inbillningskraften*, såsom inbegreppet för den skapande förmåga som bor i oss. Inbillningskraften är en förmåga med vars hjälp vi överskrider varje här och nu, som förflyttar oss till platser som inte finns, som låter nya världar uppstå, som låter oss möta varelser som inte finns, som sammanför det till synes oförenliga. Den samtida filosofen Johan Gottlieb Fichte beskrev den produktiva inbillningskraften som ett svävande mellan vad som är oförenligt, mellan det ändliga och det oändliga.⁷ Inbillningskraften är inte något som likt fantasin kan ställas mot tänkandet, utan är snarare den skapande kraften

6 Det kan noteras att Hardenberg hade en viss förkärlek för att karakterisera sina förehavanden med hjälp av neologismer, som till exempel "logologi"; i detta avseende liknar han Charles S. Peirce snarare än Max Weber (se Swedberg 2014a:56–57).

7 "Inbillningskraft är förmågan att föreställa sig ett föremål även *utan dess närvaro* i åskådningen", heter det i *Kritik av det rena förnuftet* (Kant 2004:223). Den produktiva inbillningskraften kännetecknas enligt Kant framför allt av spontanitet, medan den reproduktiva inbillningskraften är associativ. Baudelaire skriver i sin tur i en text om Edgar Allan Poe: "Inbillningskraften är inte detsamma som fantasin [...]. Inbillningskraften är en så att säga gudomlig egenskap som utan hjälp av filosofins metoder förmår urskilja tingens hemliga och intima samband, korrespondenser och analogier" (Baudelaire 2006:125).

i vårt tänkande, det som binder samman och sårar, som varierar och kombinerar, såsom en del av den skaparkraft som dväls inom oss. Redin kallar inbillningskraften för ett "heuristiskt verktyg" (R:84).

Av central betydelse för Hardenberg är något som han kallar för den romantiska eller romantiserande operationen. "Världen måste romantiseras", heter det. Och han fortsätter: "Genom att ge det låga en högre innebörd, det vanliga en hemlighetsfull lyster, det kända värdigheten av något okänt, det ändliga ett oändligt sken, så romantiserar jag det – omvänd är operationen för det högre, okända, mystiska, oändliga – detta logaritmiserar genom denna förbindelse – det får ett vanligt uttryck. [...] Växelvis höjning och sänkning" (H:121). Den romantiska eller romantiserande operationen är inte uttryck för en önskan om att återförtrolla en avförtrollad värld, den är inte ett uttryck för någon eskapism, utan den kretsar kring "hur man kan lära sig att höja och fördjupa sin erfarenhet genom en viljans, sinnenas och föreställningarnas synergi" (R:122). Det handlar närmast om en "kognitiv operation" (R:132). Verkligheten rymmer mycket som inte är omedelbart tillgängligt, rymmer många dimensioner och nivåer som det gäller att komma på spåren och bringa i dagen. Det gör man genom att röra sig mellan det ändliga (realism) och det oändliga (idealism), genom att stiga upp och ner längs en serie av potenser (gradvis abstrahering och konkretisering).

Med en analogi skulle man kunna hävda: *världen måste teoretiseras* – åtminstone om vi inte vill förbli vid det vanliga och redan kända, inklusive våra förutfattade meningar. Varje försök att tänka något nytt innebär att syfta mot och närma sig det ännu så länge hemlighetsfulla, okända och oändliga. Saker och ting är förvisso inte (bara) vad de synes vara, de är mer än så, det finns förborgade sammanhang att uppträcka. Den romantiska eller romantiserande operationen utgör något av ett misstroende votum riktat mot verkligheten sådan den ter sig för oss här och nu. Människan, den stora nejsägaren, säger nej – vi har ännu inte blivit varse och förstått allt! Det finns betydligt mer att se, höra och finna ut! På samma sätt förhåller det sig med den som teoretiserar: hen säger nej till vad saker och ting vid första anblicken synes vara, till vad gemene man håller dem för att vara (*doxa*), och tar ett steg ut i det okända för att se om inte fastare mark står att finna där. "Att romantisera" – och att teoretisera – är "ingenting annat än en kvalitativ potentiering" (H:121).

Av största vikt för Hardenberg är vad han omtalar som uppfinningskonst och experiment. Den förra visar vägen från det kända till det (ännu) okända. Det är en och samma uppfinningsförmåga hos människan som är verksam i tänkandet och i fantasin. Denna uppfinningskonst kan inte fixeras i termer av allmänna, bestämda eller direkta regler. I stället står den för en avvikelse från sådana regler, eller den följer med Hardenbergs ord en "högre (krokig) regel" (H:163). Kanske skulle man kunna säga att tumregler är krokiga regler.⁸ För teoretiserandets konst finns inga allmänna regler att tillgå, men väl heuristiska tumregler som hjälper oss att komma vidare, att ta nästa steg. Det gäller att pröva sig fram genom att upplösa och förena, variera, modifiera och

8 Swedberg listar några krokiga regler som han själv håller sig till: gör det som andra inte gör, använd dig av ditt undermedvetna, sluta inte för tidigt, gå inte vilse i språket (se Swedberg 2014a:145).

kombinera. De sistnämnda utgör vad Hardenberg kallar för olika "variansoperationer" (H:123) som innebär att vi experimenterar och prövar oss fram.

Hardenberg var förtrogen med den experimentella naturvetenskapen genom sina studier vid bergsakademin i Freiberg. I Redins tolkning kretsar den romantiska filosofin i långa stycken kring det experimentella tänkandet. Hardenberg skriver: "Det är genom att uppställa experiment med såväl tankeförmågan som med naturens objekt som vi lär oss att iaktta, kombinera och upptäcka det okända" (H:2). Det gäller alltså att förfara analogt. Uppfinningskonsten och det experimenterande förhållningssättet är i grund och botten två sidor av samma sak. "Att experimentera är att uppfinna och att uppfinna är förmågan att upptäcka nya kombinationer av ting, idéer och begrepp" (H:220).

Hardenberg talar även om "analogins trollstav" (H:199). Analogin är ett "verktyg" (H:212) med vars hjälp man kan skapa överraskande kombinationer av till synes disparata och oförenliga element. En viktig analogi var för honom den mellan de skapande eller alstrande processer som man finner i naturen och människans skapande eller alstring av språk och kunskaper: naturens och människans uppfinningskonst. På båda områdena genomför vi experiment för att komma skapandeprocesserna på spåren. "Att i föreställningsförmågan experimentera med bilder och begrepp är ett med det fysikaliska experimentet fullständigt analogt förfaringssätt. Sätta samman. Låta uppstå" (H:155). Med hjälp av den skaparkraft som vi finner i naturen blir det per analogi möjligt att komma den mänskliga skaparkraften på spåren. En snarlik tanke tycks mig för övrigt återfinnas hos Peirce. Människans förmåga att (ofta) gissa rätt, menade denne, har sin grund i att människan är en del av naturen och utrustad med instinktiva förmågor. Peirce skriver: "Nature and the mind have such a community as to impart to our guesses a tendency toward the truth, while at the same time they require the confirmation of empirical science" (citerad i Swedberg 2014a:104).⁹ Den produktiva inbillningskraften är för Hardenberg verksam såväl inom filosofin och konsten som inom vetenskapen. Genom uppfinningskonst och experimenterande gör människan poetiska/kreativa framstötter in i det okända och upptäcker det nya.

Preliminärt bokslut

Forskningen om teoretiseringsprocessen inom samhällsvetenskaperna, dess teori och praktik inklusive dess lärbarhet, befinner sig ännu i sin linda. Därför finns det goda skäl att hålla ögonen öppna för alla slags inspirationskällor, även oväntade sådana. Friedrich von Hardenberg måste nog sägas vara en oväntad inspirationskälla. Inte desto mindre menar jag att det finns uppslag och tankeblixtar att hämta hos honom som kan bidra till forskningsfältet i fråga. Jag tänker på hans antydning om att i den riktiga iakttagelsen ligger redan fröet till en korrekt förklaring, på tanken att uppfinningskonsten

⁹ Liknande citat anförs på s. 239–240. En snarlik tanke återfinns inom den evolutionära kunskapsteorin: "Under evolutionens gång har människorna utvecklat en 'medfödd' blick för den empiriska verkligheten som är *isomorf* med verklighetens uppbyggnad" (Schulze 2019:61).

och experimentet är två sidor av människans skapande förmåga (att poetisera), att vi söker oss fram genom gradvis abstrahering och konkretisering, och över huvud taget på den stora betydelse som han tillmäter analogin när det gäller att upptäcka något nytt. Hardenbergs reflexioner uppehåller sig till stor del i *the context of discovery* där ny teori blir till i form av gissningar eller hypoteser. Lika produktiv som analogin kan vara där, lika förödande kan den naturligtvis vara i *the context of justification*. Sist men inte minst: Världen måste förvisso romantiseras/teoretiseras om vi skall kunna vinna något mer än en ytlig förtrogenhet med och kunskap om den, om vi skall kunna ta nästa steg och komma vidare till andra verklighetsskikt. Och när vi teoretiserar är utan tvekan "reasoning" av största vikt, men även "guessing, hoping, speculating, using free associations, engaging in reverie, being intuitive and imaginative, and quite a bit more" (Swedberg 2014a:212).

Hardenberg var akademiskt obunden. Han verkade inte inom någon universitetsdisciplin, utan rörde sig mer eller mindre fritt mellan olika kunskapsområden. Även hans sätt att skriva ligger långt ifrån den vetenskapliga språkformen. För en professionell sociolog i dag är situationen mycket annorlunda. Svängrummet är betydligt mindre. I gengäld är arbetet mer fokuserat och disciplinerat, mer professionellt. Personligen är jag för en öppen sociologi som hämtar impulser från många olika håll, inklusive överraskande sådana som ligger utanför det vanliga synfältet. Jag läser Swedbergs bok om konsten att teoretisera i hög grad som en plädering för en öppen sociologi som söker inspirationskällor också bortom allfartsvägarna, utan att för den skull göra avkall på professionaliteten. Med ett sådant synsätt kan även Hardenberg bli av intresse för sociologin.

Sociologi som hantverk

Gerhard Schulze är som jag ser det en av de intressantaste bland samtida tyska sociologer. Hans mest kända verk torde vara *Die Erlebnisgesellschaft* från 1992, som är delvis översatt till engelska. Mycket intressant är även hans likaså tidsdiagnostiska bok *Die beste aller Welten* (2003). I det följande kommer jag att gå något närmare in på vissa aspekter av Schulzes bok *Soziologie als Handwerk. Eine Gebrauchsanweisung* (2019) med syftet att vidareföra de resonemang kring teoretiserande som framförts i det föregående. Som titeln antyder är boken fokuserad på den praktiska aspekten, på hantverket, på hur man går till väga – eller kanske snarare *bör* gå till väga – när man bedriver sociologi, och därmed även på professionalitet och lärbarhet. Teori för dess egen skull är inget man finner i Schulzes bruksanvisning.¹⁰ Fokus ligger på att bedriva sociologi som en praktisk verksamhet och att lära sig mer om hantverket medan man utövar det. (Alla sidhänvisningar i det följande är till nämnda bok.)

I den del av *Soziologie als Handwerk* som bär rubriken "Heuristik" anför Schulze

10 Pierre Bourdieu presenteras inte sällan som teoretiker. Detta rimmar synnerligen illa med hans skarpa kritik av vad han kallar "theoreticist theory". I stället insisterar han på en nära koppling mellan "theory and research" (se t.ex. Bourdieu & Wacquant 1992:30–35 och 158–162).

en charmerande liten berättelse (se 239). En man söker nattetid efter något under en gatlampas sken. En annan man kommer förbi och frågar: "Vad letar du egentligen efter?" "Mina nycklar." "Var någonstans tappade du dem?" "Där borta", svarar mannen och pekar. "Men varför letar du inte där borta då?" "Det är så mörkt där."¹¹ Är det möjligen så att även sociologer ofta helst letar där det är lite ljust, där man kan vara ganska säker på att finna åtminstone mer av detsamma, hellre än att söka sig mot det dunkla och riskera att komma hem tomhänt? Här anar man möjligen en tumregel: Flockas inte i ljuset, utan sök dig mot mörkret! Ett ledmotiv i Schulzes bok är under alla omständigheter att den som inte vågar sig ut i det svagt belysta, den som inte är beredd att ta några risker, förmodligen inte kommer att finna ut särskilt mycket av intresse. I avvägningen mellan säkerhet och horisontutvidgning bör sociologin avgjort prioritera det senare.¹²

Man finner i Schulzes bok inte något avsnitt med rubriken "Teoretiserandets konst" eller något snarlikt. Han diskuterar deduktion och induktion och förespråkar ett växel-spel mellan dessa båda tillvägagångssätt (se 159–166). Någon diskussion av abduction som ett tredje förfaringsätt förekommer inte såvitt jag kan se. Det finns emellertid flera diskussioner med relevans för temat teoretiserande. Till exempel diskuteras observationens och begreppsbildningens konst ("begrepp faller inte från himlen", "begrepp är varseblivningsprogram") i det sociologiska hantverket. Jag skall dock lyfta fram två andra teman: den sociologiska blicken och den sociologisk-operativa intelligensen.

Den *sociologiska blicken* är sociologins minsta gemensamma nämnare. Det handlar om vad som ligger till grund för all teoribildning och alla metodval inom sociologin, vad som föregår dessa, nämligen den grundinställning eller det grundperspektiv som gör oss till sociologer (se 35–54). En blick kan inte se allting. Man söker med blicken, heter det, man är intresserad av något visst. Så även den sociologiska blicken. En begränsning, men även början på en professionalism. Att vara sociolog innebär att söka efter och uppmärksamma interaktionsmönster, meningssammanhang (som ligger till grund för interaktionsmönster), fördelningar (vem har mycket, litet eller inget av vad), normaliteter (det som upprepar sig och mot vilket det ovanliga och överraskande avtecknar sig) och sociala kollektiv (människor som på olika sätt och av olika skäl regelbundet har med varandra att göra).¹³ Sociologisk är den teori som bidrar till att underlätta sökandet efter nämnda företeelser, som hjälper oss att bli varse dem. Att utveckla sådan teori förutsätter i sin tur att vi redan har övat upp en blick för det sociala. Nästa steg är sedan rimligen att bilda begrepp som är anpassade till forskningsobjektet. Därefter gäller det att bygga ut teorin i förhållande till den mer specifika forskningsfrå-

11 Schulze anger att han hämtat berättelsen från en publikation av den österrikisk-amerikanske psykologen Paul Watzlawick (som möjligen i sin tur hämtat den någonstans).

12 Två sammanhang inom den professionella sociologin där frågan om säkerhet kontra horisontutvidgning inställer sig brutalt är antagningen av nya doktorander och fördelningen av forskningsanslag.

13 Jfr Everett C. Hughes som talade om något han kallade "the sociological eye": "the kind of vision that allows you to eliminate what is irrelevant and zoom in on what is social about some phenomenon" (Swedberg 2014a:172).

gan. Den sociologiska blicken förblir konstant, rymmer ett antal konstanter, samtidigt som dess föremål, sociologins studieobjekt, befinner sig i förändring.

Sociologisk-operativ intelligens syftar å sin sida på kognitiva förmågor som med tanke på sociologins forskningsområde gör det möjligt för oss att bättre läsa av observationer, texter, data, bilder och förlopp. Schulze listar inte mindre än tio sådana färdigheter (se 272) som jag här kort återger med mina egna ord. Det handlar i grund och botten om kognitiva förmågor som gör oss till bättre sociologer, och, skulle jag vilja tillägga, inte minst förmågor som ökar våra möjligheter att utveckla ny teori inom ramarna för vår forskning.

- Förmåga att utläsa mönster ur ett material (observationer, texter, data).
- Förmåga att hantera komplexitet (ta hänsyn till flera variabler och deras inbördes relationer).
- Förmåga att kontextualisera (sätta in i ett relevant sammanhang).
- Flexibilitet (pluralism när det gäller teori och metod).
- Jämförelseförmåga (mellan individer, mellan kulturer, mellan olika tidsavsnitt etc.).
- Förståelse eller förmåga att föreställa sig andra människors avsikter och mål (att tolkande förstå socialt handlande med syfte att förklara det i dess förlopp och följder).
- Abstraktionsförmåga som gör det möjligt att finna gemensamma nämnare och det typiska (i ett flertal individuella fall, sociala episoder etc.).
- Helhetstänkande.
- Förmåga att tänka i termer av kollektiv (inte minst att ha ett öga för fördelningar).
- Förmåga att tänka iterativt (att kunna växla mellan teoriutveckling och empiri upprepade gånger).

Vad det enligt Schulze till syvende och sist handlar om i det ovanstående är upptäckarglädje, uppfinningsrikedom och kreativitet. Men dessa förmågor och egenskaper är samtidigt inte några gudagåvor utan kompetenser som rimligen kan övas upp. Frågan är exakt hur eller mera precist: Hur skall detta gå till inom ramarna för grund- och forskarutbildningen i sociologi? För min egen del kan jag inte påminna mig om att jag någonsin i min lärargärning fokuserat på denna fråga. Om jag lyckats bibringa någon studerande något av värde i detta avseende, så är det bara i förbigående eller av en ren slump. Det förefaller mig dock möjligt att när det gäller var och en av de nämnda förmågorna utveckla övningar som syftar till att öva upp dem. Vilken är till exempel den relevanta kontexten för ett visst fenomen? Hur skiljer man mellan relevanta och irrelevanta kontexter? Hur sorterar man bort de senare? Ett sätt att öva sig på att kontextualisera kan helt enkelt vara att försöka förstå en viss sociolog, klassisk eller modern, utifrån den tid och de sammanhang som hen var/är verksam i. Likaså borde det vara möjligt att genom övningar bättra på sin jämförelseförmåga, till exempel förmågan att finna det lika i det till synes olika och det olika i det till synes lika. Samma sak med abstraktionsförmågan. Det går rimligen att öva upp förmågan att i ett till att börja med

svåröverskådligt material finna det gemensamma för ett antal företeelser eller det som är typiskt oaktat alla individuella skillnader. Och i förlängningen ligger uppgiften att lära ut dessa färdigheter i ett sociologiskt undervisningssammanhang.

Vad de ovan nämnda förmågorna framför allt är oförenliga med, menar jag, är en snävt uppfattad professionalism. Vad som krävs är breda kompetenser. Besitter man dem så ökar chansen att uppslag och idéer kommer till en som eventuellt i slutändan kan utmyнна i en teori eller intelligent gissning som rymmer en förklaring av den studerade företeelsen. Som jag ser det skulle sociologin med fördel kunna finna bättre anslutning till de humanistiska vetenskaperna, och särskilt svag är jag av personliga skäl för ämnet idéhistoria, vars verksamhet i hög grad kretsar kring att förankra något i relevanta kontexter och att göra jämförelser. Swedberg tycks mig vara inne på något snarlikt när han pläderar för att sociologin mycket väl kan lära av konsten, såväl när det gäller att se som när det gäller att förläna uttryck åt något (se 2014a:201–204).

Schulze pläderar genomgående för en risktagande sociologi som är väl medveten om att inga slutsatser är slutgiltiga utan preliminära och möjligen kommer att visa sig vara felaktiga. Och i takt med att samhället förändras så åldras även det sociologiska vetandet och behöver omprövas. Schulze kan därför, i anslutning till diskussionen om den sociologisk-operativa intelligensen, i en fotnot anföra vad Eric Olin Wright skrev på sin blogg strax före sin död i början av 2019:

We make discoveries about the world, reveal how it "really works" as best we can. But we also invent new ways of thinking about the world that shape the way people make meaning in their lives and act in the social world. [...] In sociology there is thus a dance between a science of how things work and sociology of the creative possibility: possibility disciplined by a demand for specification of mechanisms. (379)

Avslutning

Kontentan av denna artikel skulle kunna formuleras så här: Att teoretisera inom sociologin är ett mera disciplinerat och professionellt sätt att poetisera (Hardenberg), ett som är väglett av den sociologiska blicken och som gör rikligt bruk av den sociologisk-operativa intelligensen (Schulze). Swedbergs *The Art of Social Theory* utgör i dagsläget det grundläggande arbetet på det ganska nymornade forskningsområdet i fråga. Det är ett verk som jag i hög grad sympatiserar med. Swedberg hänvisar till Peirce som sin kanske viktigaste inspirationskälla. Jag har försökt att lyfta fram Hardenberg som en likaså möjlig inspirationskälla. Vidare har jag pekat på några teman hos Schulze som kan bidra till svar på frågor som: Vilken är sociologins minsta gemensamma nämnare och vad inbegriper den? Vad är det vi bör lära ut på kurser i sociologiskt teoriarbete? Schulzes utläggning av den sociologiska blicken är till exempel mer precis än de utsagor av Everett C. Hughes (se not 13) om "the sociological eye" som Swedberg anför.

Den sociologiska blicken är en tränad varseblivningsförmåga (säkerligen finns det en och annan naturbegåvning även på detta område), en blick tränad i att upptäcka sociologiskt relevanta företeelser såsom fördelningar i ett material, interaktionsmönster,

olika sociala kollektiv etc. I en riktig iakttagelse, menade Hardenberg, ligger också redan förklaringen. Det är förmodligen att hårdra saker och ting. Rimligare är att säga att den skickligt utövade sociologiska blicken redan är en förklaring på spåren; förklaringen ligger så att säga i förlängningen av blicken. Här bör påminnas om att även teorier kan stå i vägen för den sociologiska blicken och begränsa dess synfält, kort sagt bidra till läsningar. Man blir oförmögen att se med öppna ögon just för att en viss teori har bitit sig fast i huvudet. Efter den sociologiska blicken tar den sociologiskt-operativa intelligensen vid. Den som funnit sociologiskt relevanta företeelser står inför den fortsatta uppgiften att närmare lära känna dem. Till denna uppgift hör att utveckla teori som i slutändan syftar till att föreslå en förklaring av en viss företeelse. Abstraktionsförmåga, jämförelseförmåga, förmåga att kontextualisera etc. är här färdigheter som hjälper en på traven. Med Hardenberg skulle kunna sägas att det är nu som den romantiska operationen tar vid; för den som inte vill förbli vid det första intrycket och sina förutfattade meningar gäller att världen måste romantiseras/teoretiseras, bland annat med hjälp av analogins trollstav. Att kontinuerligt röra sig, så fritt som möjligt, mellan nivåer av konkretion och abstraktion är också detta en del av teoriarbetet.¹⁴

Teori är förvisso inte något som man kan frambringa genom att steg för steg följa en manual. Att försöka formulera och följa mer precisa regler blir, menar jag, lätt hämmande; man förleds till att hela tiden snegla sig själv över axeln: Gjorde jag rätt nu? (jfr Swedberg 2014a:145). Det handlar snarare om att försätta sig i en position som är gynnsam för att uppslag och teori skall komma till en – likt ett frö som börjar gro eller en blixst som slår ner: man får en idé! Kanske skulle man kunna säga att det gäller att förbereda och öppna sig för nya möjligheter. Teori kommer till den som är öppen för nya sammanhang, kombinationer och variationer, till den som är beredd att göra förflyttningar med hjälp av analogier och metaforer. Slutenheten – dogmatismen – förblir däremot gärna på en och samma plats och bekvämligheten dröjer sig helst kvar där ljuset redan flödar.

Avslutningsvis skall nämnas att Swedberg inte reserverar teoretiserande för förstudiefasen utan pläderar för att det även ska försiggå i åtminstone två andra sammanhang: dels i något annorlunda form inom ramarna för huvudstudien och dels i form av vad han kallar ”fundamental theorizing”, varmed avses den icke-empiriska delen av teoriarbetet (se Swedberg 2014a:181 och 214). Därmed framstår det som rimligt att tala om teoretiserande eller teoriarbete i plural; sådan verksamhet försiggår i så fall i flera olika former och sammanhang. I samlingsvolymen *Die Praxis soziologischer Theoriebildung* skiljer Mikael Carleheden till exempel mellan sju olika slag av teoretiseringspraktiker, och även Sebastian M. Büttner skiljer, utifrån skiftande giltighetsanspråk och abstrak-

14 Om rekursivt teoriarbete i form av en upprepad rörelse mellan konkret fallbeskrivning och teoretiserande abstraktion, där det konkreta fallet inte illustrerar en teoretisk position utan bidrar till att generera innovativ teori, se Farzin & Laux (2016). Det konkreta exemplet, verkligt eller konstruerat, fungerar här som ett öppningsdrag med vars hjälp ny teori låter sig utvecklas. I detta fall tar teoretiseringsprocessen inte sin början med observationer, utan med ett åskådligt och instruktivt exempel som bildar en dramatisk scen, en ort där något spelas upp. Det anförda exemplet har därvidlag närmast karaktären av ett tankeexperiment.

tionsnivåer, mellan sju olika former av teoriarbete (se Carleheden 2024 och Büttner 2024). Även jag menar att Swedberg har en alltför snäv syn på teoriarbete. Detta bör enligt mitt förmenande fattas i en vidare bemärkelse; det föreligger olika typer av teoriarbete som var för sig förtjänar att undersökas närmare. Men det är en uppgift som ligger bortom den föreliggande artikelns målsättning.

Tack till personer som bidragit

Ett tack till Anna Engstam, Mikael Carleheden och två anonyma granskare för värdefulla synpunkter och förslag.

Författarpresentation

Carl-Göran Heidegren, professor emeritus, Sociologiska institutionen, Lunds universitet. Forskningsintressen: sociologisk teori, kunskapssociologi, erkännandeteori, idéhistoria. Senast publicerad bok: *Nära sin nations längtan. Tre kvinnoliv under den tyska Weimarrepubliken* (Bokförlaget Augusti 2025).

Kontakt: carl-goran.heidegren@soc.lu.se

Referenser

- Anicker, F. & A. Armbruster (red.) (2024) *Die Praxis soziologischer Theoriebildung*. Wiesbaden: Springer.
- Baudelaire, C. (2006 [1857]) "Nya anteckningar om Poe", 111–137 i *Amerikas blick – om Edgar Allan Poe*. Malmö: ellerströms.
- Bourdieu, P. & L. J. D. Wacquant (1992) *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Büttner, S. M. (2024) "Was heißt Theoretisieren? Zur Vielfalt von Theoriearbeit in der Soziologie", 45–72, i *Die Praxis soziologischer Theoriebildung*. https://doi.org/10.1007/978-3-658-44055-8_3
- Carleheden, M. (2024) "Unchain the beast! Pluralizing the method of theorizing", 17–43 i *Die Praxis soziologischer Theoriebildung*. https://doi.org/10.1007/978-3-658-44055-8_2
- Farzin, S. & H. Laux (2016) "Gründungsszenen – Eröffnungszüge des Theoretisierens am Beispiel von Heinrich Popitz' Machtsoziologie", *Zeitschrift für Soziologie* 45 (4), 241–260. <https://doi.org/10.1515/zfsoz-2015-1014>
- Kant, I. (2004 [1781/1787]) *Kritik av det rena förnuftet*. Stockholm: Thales.
- Larsson, B. & Y. Ulfsson Eriksson, O. Agevall (red.) (2025) *Teoretiskt hantverk. Om teoretiserandet i samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Arkiv.
- Redin, J. (2003) *Ars inventrix. En studie av Friedrich von Hardenbergs (Novalis') parastetiska projekt*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Schulze, G. (1992) *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main & New York: Campus.
- Schulze, G. (2003) *Die beste aller Welten. Wohin bewegt sich die Gesellschaft im 21. Jahrhundert?*. München & Wien: Carl Hanser.
- Schulze, G. (2019) *Soziologie als Handwerk. Eine Gebrauchsanweisung*. Frankfurt am Main & New York: Campus.
- Svenaesus, F. (2025) "Livets nyckelprocess", 85–93 i *Axess magasin* nr 5.
- Swedberg, R. (2014a) *The Art of Social Theory*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Swedberg, R. (red.) (2014b) *Theorizing in Social Science. The Context of Discovery*. Stanford: Stanford University Press.
- Swedberg, R. (2017) "Theorizing in sociological research. A new perspective, a new departure", *The Annual Review of Sociology* 43, 189–206. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053604>
- Swedberg, R. (2024) "Teaching theorizing. A personal memoir", 415–435 i *Die Praxis soziologischer Theoriebildung*. https://doi.org/10.1007/978-3-658-44055-8_15

